כלי זכוכית מהתקופה הביזנטית מחורבת נצור

תמר וינטר

כ־700 שברי כלי זכוכית, כ־10% מהם אינדיקטיביים, נמצאו מושלכים במסדרונות שתי מערות הקבורה מהתקופה הביזנטית שנתגלו בשטח E בחורבת נצור (ר׳ ינאי, כרך זה).[1] כל הכלים תוארכו לתקופה הביזנטית (איורים 1–3; 4:17, 18), למעט שתי קערות מהתקופות ההלניסטית והרומית הקדומה (סלים מס׳ 20040, 20253; לא אוירו מפאת השתמרותן הדלה) ושבר חרוז או טבעת מימי הביניים (איור 4:19).

במכלול כלים פשוטים, חלקם מעוטרים. קבוצת הבקבוקים והפכים היא הגדולה ביותר, וכוללת, נוסף על אלה המוצגים כאן, לפחות עוד עשרים כלים שלא אוירו. כן נמצאו שברי נרות ושתי קערות ששפתן מקופלת וחלולה, וקערה ששפתה מעוגלת ומעובה (סלים מס׳ 20187, 35010, 35033; לא אוירו).

הכלים עשויים מזכוכית באיכות בינונית, המכילה בועיות עגולות וסגלגלות במגוון גדלים. הזכוכית מעבירת אור, חסרת צבע או בגוני כחלחל וירקרק. הכלים יוצרו בניפוח חופשי, למעט שניים שנופחו לדפוס (איור 3:16 ושבר מסל מס׳ 35001 שלא אויר). בבסיסי כמה מהכלים נותרו צלקת או שאריות זכוכית ממוט הזגג. רוב השברים מכוסים בליה לבנה, חומה או כסופה, ועל חלקם — צמידה לבנה.

בקבוקים (איור 1:1–8).— לבקבוקים מס׳ 1–7 שפה מעוגלת וזקופה או מקופלת פנימה, פה או צוואר דמוי משפך, גוף כדורי או דמוי ביצה ובסיס קעור (בבסיס כלי מס׳ 6 נותרה צלקת ממוט הזגג). בקבוקים מטיפוסים אלה היו נפוצים בתקופה הביזנטית, וכמותם נתגלו, למשל, במבנה הקבורה בח׳רבת סביה (איילון תשנ״ה: איורים 4:1, 2; 5:2–6) ובמילוי הביזנטי של הקבר הרומי המצויר באשקלון (Katsnelson 1999:73*–74*, Fig. 3:8–12, ושם דיון והקבלות רבות).

לבקבוק מס׳ 8 צוואר גלילי שלו כיווץ קל בבסיסו, גוף אגסי ובסיס שטוח. בקבוקים אגסיים שלהם כיווץ קל בבסיס הצוואר נחשפו רק במערכת מס׳ 20 מכלל המערכות בבית שערים; בר״ג תיארכם לתקופה הרומית המאוחרת, אך הם המשיכו להופיע גם בתקופה הביזנטית (בר״ג תשל״ב:149–151, ציור 97:1–6, 11–13). בקבוק דומה נמצא לצד כלי זכוכית נוספים מהמאות הד׳–הו׳ לסה״נ במערת קבורה בכפר ערה, בקרבת חורבת נצור (Sussman 1976: Fig. 4:3).

פכים (איור 2:9–12).— פכים מס׳ 9 ו־10 אופייניים לתקופה הביזנטית. פך מס׳ 9 עשוי ברישול (שבר השפה, הצוואר והכתף נמצא בנפרד משבר הבסיס). יש לו שפה מעובה, לא אחידה, מקופלת פנימה, פה דמוי משפך, צוואר גלילי וכתף קמורה. הבסיס דחוף פנימה, ובמרכזו צלקת ושרידי זכוכית ממוט הזגג. לפך מס׳ 10 שפה מעוגלת, לא אחידה, שעליה שרד חלק מן הידית, פה דמוי משפך וצוואר מתרחב כלפי מטה. פכים דומים נמצאו, למשל, במילוי הביזנטי של הקבר הרומי המצויר באשקלון (Katsnelson 1999:73*–74*, Fig. 3:4–6, ושם דיון והקבלות).

לפך מס׳ 11 בסיס טבעת חלול, צבוט ודחוף פנימה. פכים ופכיות שלהם בסיס דומה נחשפו בקברים משלהי התקופה הרומית המאוחרת ומהתקופה הביזנטית בחורבת קסטרה (למשל, גורין־רוזן וכצנלסון תשנ״ט: איור 51) ובקבר מן המאה הה׳ לסה״נ בזיכרין (Rahmani 1964:53–54, Fig. 2:6, 7). חלקיהם התחתונים של פכים דומים נתגלו בפסולת בית היוצר בג׳למה, שתוארכה למחצית השנייה של המאה הד׳ לסה״נ (Weinberg and Goldstein 1988:68–69, Fig. 4–29:242–244).

לפך מס׳ 12 שפה מקופלת פנימה וידית סרט שלאורכה חמישה רכסים. פך דומה נתגלה בקבר מהמאה הה׳ לסה״נ בזיכרין (Rahmani 1964: 53–54, Fig. 2:7).

צנצנת (איור 2:13).— הידית שייכת כנראה לצנצנת מטיפוס שתוארך למאות הד׳–הה׳ לסה״נ (בר״ג תש״ל:152–153, לוח 34, טיפוסים ו׳: 1-11, 1-12, 1-13).

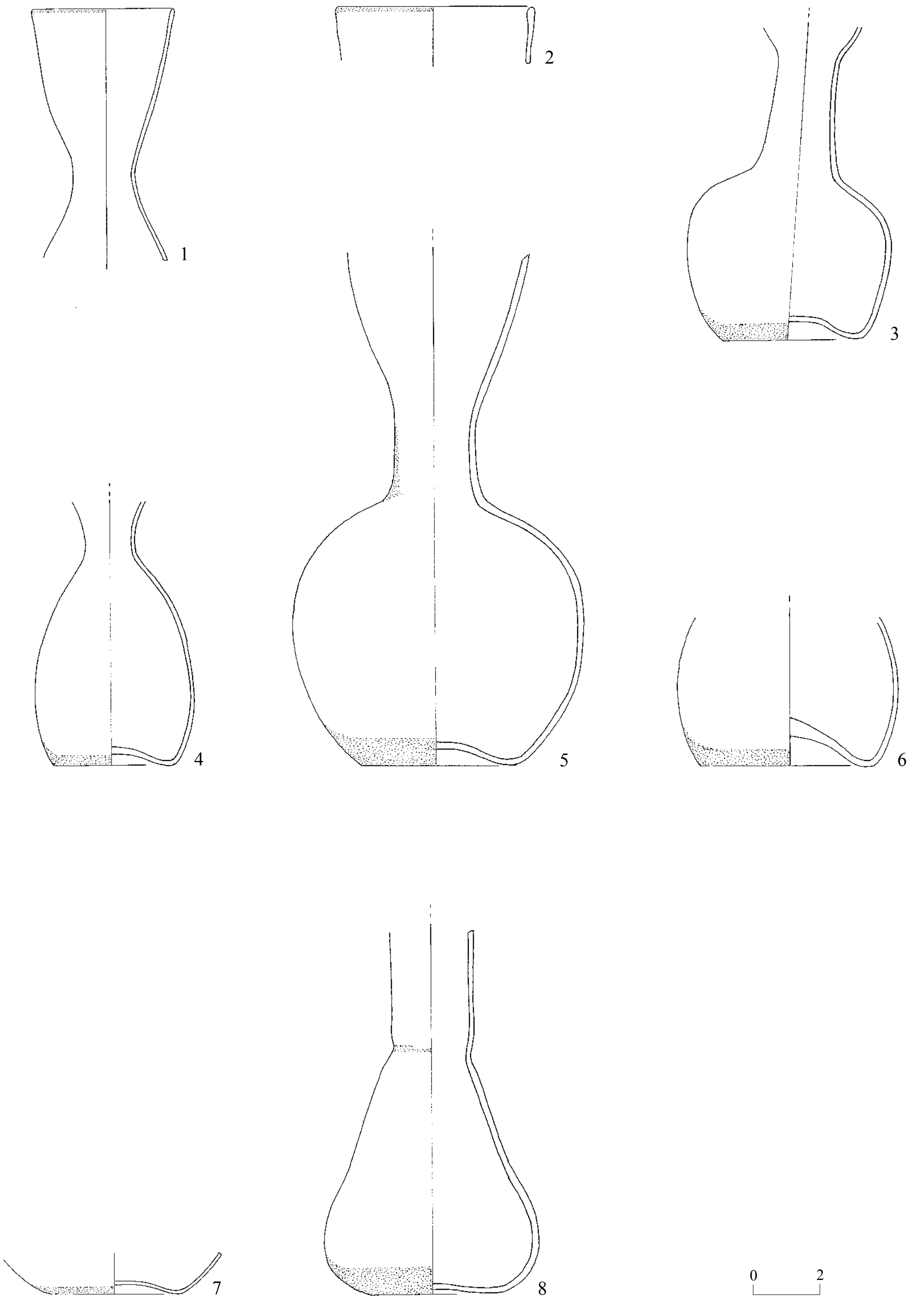

איור 1. כלי הזכוכית: בקבוקים.

איור 1 ◄

מס׳	לוקוס	סל	גון הזכוכית	קוטר (מ״מ)
1	3024	30186	כחלחל בהיר	שפה 43
2	3024	30186	ירקרק	שפה 60
3	3030	30215	חסר צבע עם גוון כחלחל	בסיס 42
4	3024	30205	ירקרק בהיר	בסיס 37
5	3024	30169	חסר צבע עם גוון כחלחל	בסיס 48
6	3030	30217	חסר צבע עם גוון כחלחל	בסיס 52
7	3024	30186	חסר צבע	בסיס 39
8	3024	30170	כחלחל בהיר	בסיס 45

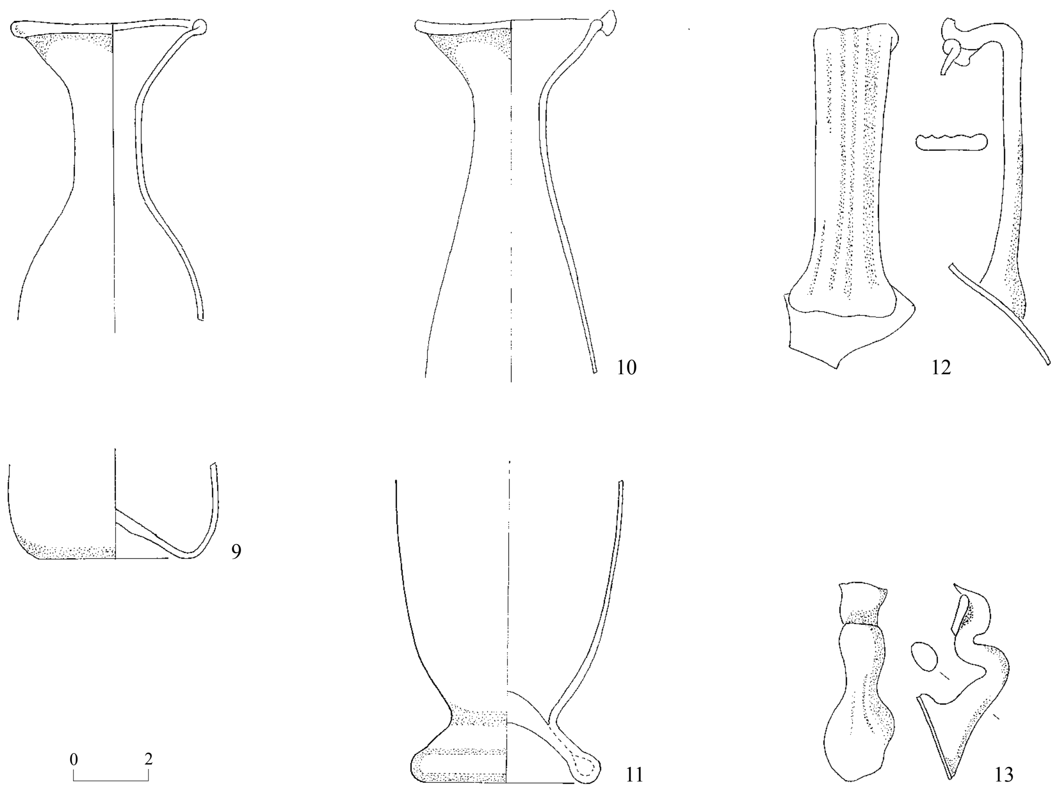

איור 2. כלי הזכוכית: פכים וצנצנת.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	גון הזכוכית	קוטר (מ״מ)
9	פך	3024	30178	ירקרק בהיר	שפה 47–52 בסיס 43
10	פך	3024	30210	ירקרק עם עורקים בגוון חום־צהבהב	שפה 50
11	פך	3030	30219	ירקרק בהיר	בסיס 47
12	פך	3024	30205	ירקרק	
13	צנצנת	3026	30162	ירקרק	

בקבוק מעוטר בחוטים (איור 14:3).— לבקבוק צוואר חרוטי, מעוטר בכתריסר ליפופים של חוט דק בגוון כחול־ירקרק. לבקבוקים שצווארם מעוטר בחוטים דקים יש, בדרך כלל, גוף כדורי או אגסי. הם היו נפוצים בארץ, בעיקר במכלולים מהמאה הה׳ ומראשית המאה הז׳ לסה״נ (בר״ג תש״ל:194–196, לוח 43, טיפוסים ט״ו:22–29, ושם הקבלות רבות; Barag 1983:37, Fig. 9:2).

פך מעוטר בחוטים (איור 15:3).— לפך מס׳ 15 (שבר השפה, הצוואר והכתף נמצא בנפרד משבר הבסיס) יש שפה מעוגלת, פה דמוי משפך מעוטר בשמונה ליפופים של חוט בצבע הכלי, צוואר מתרחב כלפי מטה וכתף קמורה. ידית שלה קפל בחלקה העליון משוכה מהכתף לשפה. הבסיס דחוף פנימה ואינו סימטרי (חלקו הגבוה ביותר אינו במרכז), ועליו שרידי זכוכית ממוט הזגג. פך דומה נתגלה בקבר בבצת ששימש, על פי החופר, בין המאות הד׳–הח׳ לסה״נ (Iliffe 1934:89, Fig. 24); לדעת בר״ג (תש״ל:162), ייתכן שאפשר לצמצם את תאריכו של הפך למאה הד׳ ולראשית המאה הה׳ לסה״נ. פך נוסף מטיפוס זה נתגלה בעיר שומרון במכלול שלא תוארך (Crowfoot 1957:414–416, Fig. 96:9).

פך מנופח לדפוס (איור 16:3).— לפך גוף גלילי ובסיס קעור, שעליו שרידי זכוכית ממוט הזגג. העיטור בדגם צלעות אנכיות נוצר בעת ניפוח הכלי לתוך דפוס ראשוני. לאחר מכן פותל הכלי עד לקבלת דגם אלכסוני על הצלעות, המחקה אולי קליעת סלים.

עד כה תועדו פכים שלמים מטיפוס זה באוספים בלבד: פך אחד נמצא באוסף מוזיאון בר־דוד בקיבוץ ברעם;[2] פך שלו שפה תלתנית, עיטור חוט על הצוואר וידית מסולסלת נמצא באוספי המוזיאון לארכיאולוגיה ולאנתרופולוגיה באוניברסיטת פנסילבניה ותאריכו שלהי המאה הד׳ לסה״נ (Fleming 1997: MS 5494, תצלומים על הכריכה ומול עמוד השער); פך שלו שפה תלתנית ועיטור חוט על הצוואר נמצא באוספי מוזיאון קורנינג, ותאריכו המאות הד׳–הו׳ לסה״נ או מאוחר יותר (Whitehouse 2002:184, 352; Cat. No. 728);

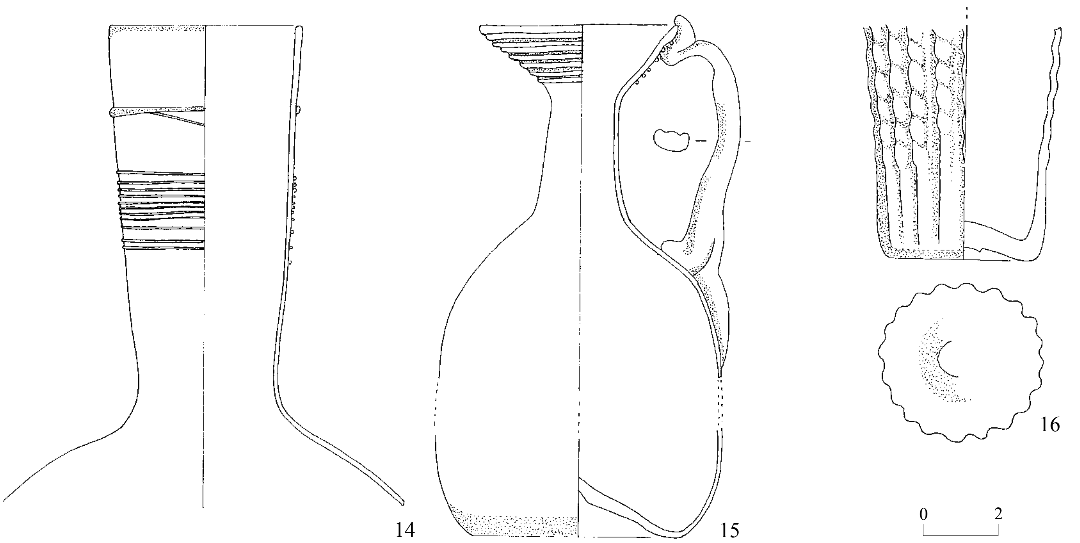

איור 3. כלי הזכוכית: בקבוק ופכים מעוטרים.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	גון הזכוכית	קוטר (מ״מ)
14	בקבוק	3024	30171	כחלחל, חוט כחול־ירוק	שפה 50
15	פך	3024	30172	ירקרק עם עורקים בגוון חום־צהבהב	שפה 52 בסיס 55
16	פך	3001 3019	30018 30073	כחלחל	בסיס 38

פך שלו עיטור דומה, שפת משפך וידית מעוגלת שייך לאוסף ארנסטו וולף ותאריכו שלהי המאה הד׳ עד אמצע המאה הה׳ לסה״נ (Stern 2001: 265–266, 283; Cat. No. 148).

מקורם המשוער של כלים אלה, אם צוין, כללי למדי (למשל, ״מן המזרח התיכון״); לפיכך, חשיפתו של הפך מחורבת נצור בחפירה ארכיאולוגית מבססת את נוכחותו של הטיפוס בצפון הארץ. הימצאותו של הפך לצד כלי זכוכית ונרות חרס משלהי המאה הד׳ עד המאה הו׳ לסה״נ (ר׳ זוסמן וינאי, כרך זה) תורמת לתיארוכו של הטיפוס.

נרות (איור 4: 17, 18).— לנר מס׳ 17 רגל חלולה ועל בסיסה שרידי זכוכית ממוט הזגג. לנר מס׳ 18 רגל מלאה, מפותלת וקטומה באלכסון בקצה. נרות אלה אופייניים לתקופה הביזנטית (Israeli 2008:384–385, Cat. Nos. 169–173, ושם דיון והקבלות).

שבר חישוק שחתכו משולש (איור 4: 19).— פריט זה, הפגוע מאוד מבליה מאכלת, שייך כנראה לחרוז או לטבעת מימי הביניים. שלושה חרוזים שחתכם משולש נמצאים באוסף ארנסטו וולף ויוחסו למאות הי״ג–הט״ו לסה״נ (Stern 2001:365, 393–395, Cat. Nos. 225–227).

סיכום

מכלול כלי הזכוכית מחורבת נצור, למעט כלי אחד, מורכב מכלים פשוטים, חלקם מעוטרים, שנעשו כנראה בייצור מקומי. רוב הכלים הם בקבוקים ופכים מטיפוסים האופייניים לתקופה הביזנטית, בעיקר משלהי המאה הד׳ עד למאה הו׳ לסה״נ. פך מס׳ 16 ראוי לתשומת לב מיוחדת הן בשל עיטורו המורכב הן בשל היותו היחיד מסוגו שנתגלה בחפירה, עד לכתיבת דברים אלה.

מכלולי זכוכית שנתגלו ביישובים מהתקופה הביזנטית בארץ, דוגמת המכלול מבית ירח (Delougaz and Haines 1960: Pls. 50, 59, 60), מתאפיינים בכמות רבה של כלים סגורים; בקברי התקופה הכלים הפתוחים נדירים אף יותר. אם מתגלים במכלול מהתקופה הביזנטית כלים פתוחים, הם מעטים ובדרך כלל אלה כוסות ולא קערות, כמו במכלולי הקבורה בח׳רבת סביה (איילון תשנ״ה) ובגוש חלב (Makhouly 1939). תמונה שונה לחלוטין עולה מקברים בני התקופות הרומית התיכונה והמאוחרת, שבהם נחשף שפע של קערות וכוסות (ר׳ למשל גורין־רוזן תשנ״ח).

הרכבו של מכלול כלי הזכוכית משתי מערות הקבורה מהתקופה הביזנטית בחורבת נצור, שעיקרו כאמור כלים סגורים, עשוי להעיד שכל הכלים, או

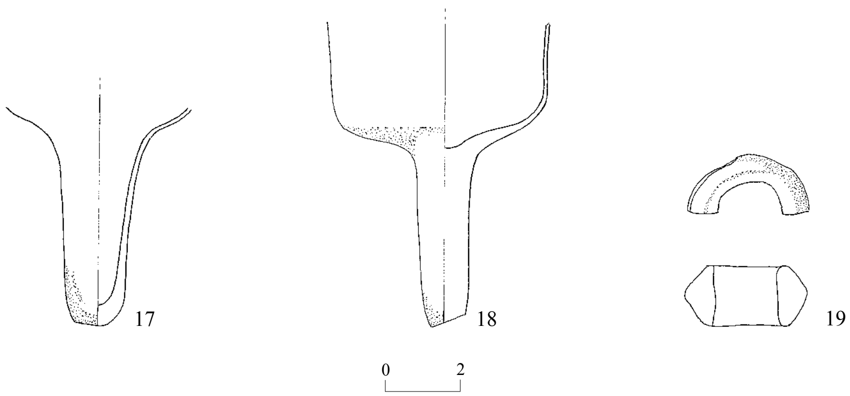

איור 4. נרות וחישוק מזכוכית.

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	גון הזכוכית	קוטר (מ״מ)
17	נר	3024	30171	ירוק זית בהיר	
18	נר	3024	30186	ירקרק	
19	שבר חישוק	2008	20034	כחלחל	חיצוני 32 פנימי 17

חלקם, שייכים לשלב הקבורה, וכנראה הושלכו למסדרון כשהמערות הוסבו לשמש לתעשייה, בד בבד עם פעילות המחצבות הסמוכות. עם זאת, ייתכן שאפשר לייחס את כל הכלים, או את חלקם, למשל את נרות הזכוכית שעל פי רוב אינם מתגלים במכלולי קברים, לפעילות אחרת באתר בתקופה הביזנטית.

הערות

[1] תודה לחופר אלי ינאי על האפשרות לחקור את מכלול כלי הזכוכית וליעל גורין־רוזן על הערותיה. את הכלים ריפאה אולגה שור וצייר אותם מייקל מיילס ז״ל.

[2] תודה ליעל גורין־רוזן על מידע זה.

הפניות

איילון א׳ תשנ״ה. מבנה קבורה רומי–ביזאנטי בח׳ סביה, כפר־סבא. **עתיקות** 25: *27–*39.

בר״ג ד׳ תש״ל. **כלי הזכוכית בארץ־ישראל בתקופה הרומית והביזנטית.** עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית. ירושלים.

בר״ג ד׳ תשל״ב. כלי הזכוכית. בתוך נ׳ אביגד. **בית שערים ג: החפירות הארכיאולוגיות בשנים תשי״ג–תשי״ח, מערכות קברים 21–32.** ירושלים. עמ׳ 149–160.

גורין־רוזן י׳ תשנ״ח. כלי זכוכית מקברים באשרת. **עתיקות** 33: 61–67.

גורין־רוזן י׳ וכצנלסון נ׳ תשנ״ט. ממצא כלי הזכוכית. בתוך ד׳ ייבין וז׳ פינקלשטיין. חורבת קסטרה 1993–1997. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 109: 38.

זוסמן ו׳ וינאי א׳, כרך זה. הנרות ממערה 2. בתוך א׳ ינאי. חורבת נצור: שרידי יישוב מתקופת הברזל ועד לתקופה ההלניסטית ואזור תעשייה מהתקופה הביזנטית.

ינאי א׳, כרך זה. חורבת נצור: שרידי יישוב מתקופת הברזל ועד לתקופה ההלניסטית ואזור תעשייה מהתקופה הביזנטית.

Barag D. 1983. Glass Vessels. In V. Tzaferis. The Excavations of Kursi-Gergesa. *'Atiqot (ES)* 16:37–38.

Crowfoot G.M. 1957. The Glass. In J.W. Crowfoot, G.M. Crowfoot and K.M. Kenyon. *Samaria-Sebaste* III: *The Objects from Samaria*. London. Pp. 403–422.

Delougaz P. and Haines R.C. 1960. *A Byzantine Church at Khirbat al-Karak*. Chicago.

Fleming S.T. 1997. *Roman Glass: Reflections of Everyday Life*. Philadelphia.

Iliffe J.H. 1934. A Tomb at el-Bassa of c. A.D. 396. *QDAP* 3:81–91.

Israeli Y. 2008. The Glass Vessels. In J. Patrich. *Archaeological Excavations at Caesarea Maritima: Areas CC, KK and NN: Final Reports* I: *The Objects*. Jerusalem. Pp. 367–418.

Katsnelson N. 1999. Glass Vessels from the Painted Tomb at Migdal Ashqelon. *'Atiqot* 37:68*–82*.

Makhouly N. 1939. Rock-Cut Tombs at el Jish. *QDAP* 8:45–50.

Rahmani L.Y. 1964. Mirror Plaques from a Fifth Century A.D. Tomb. *IEJ* 14:50–60.

Stern E.M. 2001. *Roman, Byzantine, and Early Medieval Glass: 10 BC–700 CE (Ernesto Wolf Collection)*. Ostfildern-Ruit.

Sussman V. 1976. A Burial Cave at Kefar 'Ara. *'Atiqot (ES)* 11:92–101.

Weinberg G.D. and Goldstein S.M. 1988. The Glass Vessels. In G.D. Weinberg ed. *Excavations at Jalame—Site of a Glass Factory in Late Roman Palestine*. Columbia, Mo. Pp. 38–102.

Whitehouse D. 2002. *Roman Glass in the Corning Museum of Glass* II. Corning.

GLASS VESSELS FROM THE BYZANTINE PERIOD AT ḤORBAT NAẒUR

TAMAR WINTER

(PP. 99*–104*)

About 700 glass fragments were discovered in the corridors of the two burial caves unearthed in Area E at Ḥorbat Naẓur (see Yannai, this volume). The assemblage comprises plain and decorated vessels, probably produced locally. Except for two mold-blown pieces, all the vessels were free-blown of medium-quality translucent glass. Most of the vessels are bottles and jugs of various types characteristic of the Byzantine period, particularly from the late fourth to the sixth centuries CE (Figs. 1–3). Also found at the site were Byzantine-period oil-lamp fragments (Fig. 4:17, 18) and a hoop fragment, possibly a medieval bead or ring (Fig. 4:19).

The cylindrical jug in Fig. 3:16 deserves special attention for its elaborate decoration—a basketry pattern, produced by double mold-blowing. It was discovered together with other glass vessels and clay lamps from the late fourth to the sixth centuries CE (studied by Sussman and Yannai), which establish its date. Moreover, this jug is the only one of its kind discovered, so far, in a well-documented archaeological excavation, and thus, it also confirms its presence in northern Israel.

The glass corpora discovered in Byzantine-period settlements in the country are characterized by a high percentage of closed vessels, as, e.g., in the group from the church at Khirbat al-Karak. In burials of the period open vessels are even scarcer (the picture is totally different in burials of the preceding Middle and Late Roman periods, which yielded numerous glass bowls and beakers). When open vessels do appear in Byzantine-dated assemblages, they are few and are usually beakers, not bowls, as, e.g., in the burial complex at Khirbat Sabiya and in the rock-cut tombs at El-Jish.

The dominance of closed vessels in the assemblage from the two Byzantine-dated burial caves at Ḥorbat Naẓur, suggests that the glass vessels, or at least some of them, corresponded to the burial phase. They were probably dumped into the corridors when the caves were reused for storage or industrial purposes, and the area was exploited as a quarry. Alternately, the vessels, or some of them, e.g., the glass lamps that are generally absent from burials, may have been associated with another activity that took place at the site during the Byzantine period.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Glass bottles.

Fig. 2. Glass jugs and a jar.

Fig. 3. Decorated glass bottle and jugs.

Fig. 4 Glass oil lamps and a hoop.